

Олена Кульчицька
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України
м. Київ

РОЛЬ СОЦІУМУ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

Психологічні дослідження останніх десятиліть довели, що обдарованість як специфічне явище людської психіки можна визначити як певну передумову до досягнення успіхів у будь-якій діяльності, тому обдарованими і талановитими можна назвати людей, які, за оцінкою досвідчених спеціалістів, демонструють високі досягнення¹. Перспективи їх розвитку визначаються рівнем досягнень або потенційними можливостями в одній або в декількох сферах, а саме: інтелектуальній діяльності й академічних досягненнях (наукова спрямованість), творчість, винахідництво, спілкування і лідерство, художня діяльність (музика, образотворче мистецтво), продуктивна діяльність (професійна), моторика (спорт). Люди, які у своїй професійній діяльності досягають високих результатів, ще в дитинстві значно відрізнялися від своїх ровесників за всіма параметрами розвитку, вони більше адаптовані емоційно і соціально, легко навчаються і засвоюють навчальний матеріал, досить швидко вирішують завдання, мають високий рівень концентрації уваги, мають високий рівень абстрактного мислення, але водночас вони не здатні до конформізму і заучування шкільного матеріалу, схильні до незалежності.

Такі діти визначаються високими соціальними ідеалами, вони виявляють творчість у навчальному процесі, винахідливі, спостережливі в соціальних контактах гостро реагують на несправедливість, чутливі до настрою оточуючих, мають розвинене почуття гумору. У діяльності, яка відповідає їх обдарованості, такі діти досягають не тільки рівня, який відповідає більш старшому віку, але результати їх наукових досліджень бувають просто унікальними.

Психологічний аналіз обдарованості дає підстави стверджувати, що обдарованість – це комплексне явище психіки людини, яке включає єдність інтелекту, творчості і мотивації. Інтелектуальні здібності перевищують середній і високий рівень, творчість виявляється у новому і оригінальному підході до вирішення проблем і завдань, що стосується мотивації то це єдність емоційно-вольових якостей: інтересу до певної діяльності і настирливості у досягненні мети. Обдаровані люди характе-

---

¹ Моляко В.А., Кульчицкая Е.И., Чёрная Л.Г. *Интеллектуальная одарённость и её выявление / Методические рекомендации.* – К.: «Знание» України, 1993.

рижуються налоєгливістю, надзвичайною розвиненою працьовитістю, глибоким і стійким інтересом до певної діяльності. Один із відомих дослідників проблеми обдарованості – Н.С. Лейтес² доводить, що працьовитість – це найважливіший фактор обдарованості.

Виявлення обдарованих дітей, їх подальший розвиток, пошук педагогічних технологій професійної спрямованості обдарування є щонайважливішою проблемою психологічної і педагогічної науки та практики. Що до діагностики обдарованості, то тут існує два підходи: перший заснований на системі єдиної оцінки, другий – комплексної. Прикладом єдиної оцінки можуть бути різні інтелектуальні тести, за допомогою яких визначається рівень інтелектуального розвитку дитини. Комплексний підхід включає багато оцінюючих процедур, у тому числі групує тестування, рекомендації вчителів, дані батьків.

Досить інтенсивні дослідження психології обдарованості, які почалися в кінці 70 і початку 80-их років у США і в європейських державах започаткували розвиток нової прикладної галузі психології: психологія талановитих і обдарованих. Адаже було доведено, що потенційно талановиті діти не завжди досягають значних успіхів взагалі у навчанні або з якихось окремих предметів, але мають блискучі успіхи в інших. Крім того, такі діти мають серйозні утруднення у спілкуванні з вчителями, ровесниками і навіть батьками. Отже, завдання прикладної галузі психології талановитих полягає у вивченні психологічних особливостей прояву обдарованості, причин затримки у розвитку таланту в дитячі роки, а також у розробці методів організації психологічної допомоги. На початку 80-их років був здійснений міжнародний проект, який включав дослідників із семи країн світу з вивчення особливої психологічної якості суперобдарованих дітей, зокрема їх здатності прогнозувати можливі ситуації, проблеми, внутрішньо програвати ситуації ризику і небезпеки, а також знаходити можливі виходи із таких ситуацій³. У межах цього проекту розроблялися спеціальні комплексні навчальні програми для шкіл, в яких учень може просуватися у навчанні більш вільно, ніж за звичайною програмою, і не обмежений завданнями тільки якогось одного шкільного предмету. На основі наукової дослідницької роботи були розроблені методичні посібники для педагогів і батьків.

Отже, проблема обдарованості – це не лише психологічна, але й педагогічна, економічна, соціальна. Питання виявлення здібностей школярів, студентів – вимір їх масштабу, творчої спрямованості – це

² Лейтес Н.С. Способность и одарённость в детские годы. М., 1984.

³ Одарённые дети / Под. общ. ред. Г.В.Бурменской и В.М. Слущкого. – Пер. с англ. – М., 1991.

питання вибору і стабілізації професії, професійної підготовки і професійної орієнтації, раціонального використання талантів і обдарувань. На даному етапі розвитку науки і суспільства ставиться питання про цілеспрямовану підготовку талантів, про створення системи спеціальних навчальних закладів для обдарованих, створення державних програм навчання і виховання обдарованих на рівні школи, середніх і вищих навчальних закладів. Стало очевидним, що таланти потрібні, і вже немає часу чекати їх стихійного прояву, стихійного підключення до рішення соціально-економічних завдань. Тому перед психологічною наукою постає проблема створення методик пошуку і виявлення обдарованих дітей. Відповідно виникає необхідність термінологічного і понятійного визначення, адже на даний час у трактуванні поняття обдарованості і таланту існує багато протиріч. Так, одні автори дотримуються погляду на обдарованість як на суто біологічне явище: все закладено природою і треба лише чекати прояву задатків. Інші ставлять знак рівності між обдарованістю і здібностями [Н.С. Лейтес]. Б.М. Теплов – безумовний авторитет у дослідженні обдарованості, вважає, що поняття обдарованості втрачає свій сенс, якщо його розглядати лише як біологічну категорію. Тому не можна говорити про обдарованість взагалі – обдарованість може виявлятися лише в конкретній діяльності. Тому основу обдарованості складають здібності до конкретної професійної або допрофесійної діяльності (спеціальна обдарованість) і загальні психічні якості високого рівня розвитку: сенсорні, інтелектуальні, вольові (загальна обдарованість).

Загальна обдарованість має певні біологічні передумови у вигляді високої функціональної реактивності нервової системи, високої чутливості сенсорики і моторики, особливих форм взаємозв'язку лівої і правої півкуль мозку. Очевидно є й генетична схильність до такої реактивності нервової системи. Цей природний дар дає можливість швидко орієнтуватися в тих чи інших ситуаціях, миттєво вирішувати виникаючі проблеми, аналізувати, узагальнювати, передбачати те, що було поза увагою інших. Але ці загальні передумови майбутньої обдарованості можуть бути реалізовані лише в умовах конкретного макро- і мікросередовища. Якщо середовище буде адекватним або відповідати біологічно заданим передумовам, то „дар” буде реалізований або як загальна обдарованість, або як її частковий прояв у конкретному виді діяльності. Реально в життєвих ситуаціях реалізація може мати високу варіативність, а саме: 1) дитині буде пропонування вибір різних видів діяльності, і шляхом проб і помилок вона знайде можливість виявлення „дару”; 2) дитина досить рано потрапляє у мікросередовище, яке вже заздалегідь вибірково буде стимулювати прояв „дару”; 3) у випадкових життєвих ситуаціях дитина стикається з людьми, обставинами, які виявляються адекватними її „дару” і будуть досить сприятливими для його реаліза-

ції; 4) самостійно дитина може оцінити свою вибірккову успішність в будь-якому виді конкретної діяльності і сама себе “веде” по дорозі, що спрямована „даром”. В цьому процесі становлення потенційної обдарованості у реальність навчального процесу, а згодом і професійну спрямованість, перетворення загальної обдарованості у спеціальну багато в чому залежить від активуючого впливу умов середовища, яке буде чи не буде стимулювати прояв структурних компонентів спеціальної обдарованості. У свою чергу, знання структури спеціальної обдарованості – системи здібностей, що її складають (моделі), дає можливість усвідомлено і психологічно грамотно управляти її розвитком. Отже, сумуючи викладене, можна констатувати, що біологічними передумовами обдарованості є: а) задатки⁴ як уроджені анатомо-фізіологічні особливості людини, що зобумовлюють розвиток здібностей (до музики, малювання, математики, спорту тощо); б) здібності – індивідуальні якості особистості, які виявляються в певній діяльності, і які забезпечують успіх саме в цій діяльності; в) схильності – емоційне ставлення, конкретна вибірккова спрямованість на певну діяльність, що заснована на інтересі до конкретної діяльності, потребі у її виконанні, бажанні її виконувати успішно. Система задатків, схильностей і здібностей у комплексі являє собою обдарованість, яка забезпечує виконання професійної діяльності людини на високому рівні і досягати значних успіхів. Талант і геніальність – вищі рівні прояву обдарованості. Талант являє собою систему якостей, які дозволяють людині досягати значних успіхів у оригінальному виконанні певної діяльності. Геніальність свідчить про зверхоригінальні, нові, соціально-значимі досягнення, завдяки яким можлива економічна, технічна, соціальна, політична перебудова суспільства.

Структура розвиненої обдарованості складається із трьох основних підструктур:

а) високої пізнавальної активності, яка спирається на високий рівень сенсорних (увага, сприймання, пам'ять) та інтелектуальних (дивергентне і конвенгентне мислення, критичність, мислення, здатність до узагальнення і прогнозування); б) творчу інтерпретацію пізнавального досвіду (вміння порівнювати, співставляти, аналізувати, бачити нове, реконструювати раніше створене, оригінальний підхід до вирішення проблем, варіативність у вирішенні задач); в) емоційна захопленість діяльністю (інтерес, енергетичність, висока харизма, впевненість в успіх і „відновлення” в разі неспіху). Єдність високого рівня перцептивних, інтелектуальних, емоційно-вольових процесів і їх позивна моральна спрямованість забезпечує успіх людини у її професійній діяльності. Але, як ми вже

---

⁴ Одарённые дети / Под. общ. ред. Г.В.Бурменской и В.М. Слущкого. -- Пер. с англ. -- М., 1991.

відзначали, лише наявність природних задатків не забезпечує просування обдарованості, тобто її реалізацію у життєдіяльності людини: лише відповідний соціум може організувати природні задатки, спрямувати їх у необхідному руслі.

Щоб підтвердити це положення, звернемося до біографічного методу. Цей метод являє собою ретельне вивчення біографічних даних людини: у нашому випадку людини талановитої. Саме він дасть можливість досить переконливо довести значення соціуму в становленні обдарованості. Продемонструємо за допомогою цього методу значимість соціуму у розвитку і підтримці високого рівня освіченості. У цьому відношенні дуже показовими будуть біографії трьох математиків з різних країн: Карл Галуа (Франція), Янош Бойя (Австро-Венгрія) і Микола Лобачевський (Росія). Без підтримки соціуму: батьків або вчителів, - ці таланти б не відбулися.

Батько Яноша – сам відомий математик, ще коли синові було п'ять років відчув у ньому талант математика. Хлопчик мав надзвичайно розвинене просторове мислення. У п'ятирічному віці він дуже добре запам'ятовував геометричні фігури, навчався розрізняти сузір'я. Якось, коли вони з батьком були за містом, хлопчик, побачивши планету Юпітер, сказав, що вона знаходиться дуже далеко, тому що вона помітна і в місті на тому ж самому місці. Важко навіть повірити, щоб у маленької дитини було так добре розвинуте почуття простору, відстані і здібності логічно мислити. До речі, відомий факт і про Карла Гауса, видатного математика того ж часу. Розповідають, що батько Гауса, полагодивши водопровід в одному з бюргерських будинків Брауншвейга, розраховувався з робітниками. Поряд крутився трирічний Карл. Раптом він заявив, що батько помилився. Всі почали посміхатися, а хлопчик, нахмуривши брови, якусь хвилинку напружено думав, а потім сказав, скільки в нього вийшло. Оточуючі продовжували посміхатися, але хлопчик наполягав на своєму. Тоді батько знову провів розрахунки і, як це не дивно, виявилось, що правий був маленький Гаус...

Усе життя старший Бойя підтримував сина. У дитинстві ще до школи він пройшов з ним всі шість книг Евкліда, і в тринадцять років Янош за своїми знаннями математики перевершував студентів університету. Разом з батьком він вивчив планіметрію, стереометрію, тригонометрію. З великим захопленням займався складними математичними дисциплінами.

Карл Галуа теж був дуже в дружніх стосунках з батьком. Вчитися його віддали у колеж, але навчався хлопець неуспішно, і тому його залишили на повторний курс і перевели в клас риторики, де обов'язковим предметом була математика. Від небажання займатися повтором знайомої програми Галуа взявся за математику. І тут сталося ждане-негадане: перед хлопчиком відкрилася проста і прекрасна, як грецький храм, велична

споруда геометрії, а потім алгебри. Математика настільки захопила хлопця логікою, послідовністю, стрункістю доказів, що на всіх інших уроках і в кожную вільну хвилину він із захватом читав теореми, доводячи їх і по-своєму розмірковуючи. Коли перейшов до вивчення алгебри, почав розуміти, що вирішення порівнянь – основна задача цієї науки.

Вчитель математики та й сама дисципліна не користувалася повагою з боку учнів, але для Галуа через декілька місяців, як він дізнався, що означає слово „геометрія”, наступили радісні дні: він просто „ковтав” роботи з математики, ночі проводив без сну за книжками. Усі інші предмети для нього не існували. Потім вирішив, що для продовження своєї математичної освіти йому необхідно поступити в політехнічну школу, де математику викладали відомі вчені Франції. Двічі поступав у цей вищий заклад. Але перший раз його не прийняли тому, що він займався лише самостійно і не пройшов офіційного курсу з математики, вдруге – за зухвалість: посмів сказати екзаменатору, що пояснювати саме це математичне положення просто безглуздо, адже воно є очевидним та ще й жбурнув у професора мокру ганчірку.

Мікола Іванович Лобачевський ріс без батька, а мати – вдова зовсім не розумілась у математиці, але домоглася, щоб сина безкоштовно прийняли у гімназію. У гімназії хлопець з усіх предметів, з яких, до речі, він мав значні успіхи, виділяв математику, і, на щастя, на своєму життєвому шляху, зустрів вчителя, який зрозумів обдарування хлопця і всіляко допомагав йому: запрошував до себе до дому, займався з ним, давав йому книжки з математики. У 15 років Лобачевського прийняли в Казанський університет – і тут продовжилося успішне навчання, незгасимий інтерес до математики.

Отже, на перших кроках становлення таланту, обдарованості підтримка соціуму просто необхідна: для Яноша Бойя – це батько-математик; для Галуа – випадкова „зустріч” з підручником із геометрії, а потім підтримка вчителя у коледжі і ровесників, які вважали хлопця генієм, самостійне, уперте і, навіть, таємне захоплення математикою, яку він засвоїв буквально за декілька місяців у свої 14 років; для Лобачевського, який виріс без батька, це вчитель математики в гімназії – Карташевський, а потім професори математики в університеті.

А як далі працює соціум? Виявляється, що він діє в напрямі загальмувати талант, не допустити, замовчати. Яноша Бойя не тільки не підтримав Гаус – в той час перший математик Європи – але, як є свідчення, всіляко замовчував його дослідницьку роботу з геометричної теорії уявних чисел. До того ж робота, що була надіслана на конкурс, виявилася незрозумілою для комісії і не одержала визнання. К. Галуа свою блискучу роботу з алгебри надіслав відомому математику, академіку

Коші, але той, побачивши, що вона підписана учнем колежу, навіть не глянувши, кинув у кошик для сміття. Те ж саме сталося і з іншою роботою, яку Галуа надіслав у „Журнал чистої і прикладної математики”... Загинула ця видатна людина, математичний геній, у 20 років, за однією версією Галуа був убитий на дуелі, за іншою – загинув від кулі поліцейського. Свою блискучу роботу з алгебри він написав у тюрмі за одну ніч, за декілька годин до смерті. Що ж сталося з цим рукописом? Карл Галуа з 16 років був захоплений проблемою умов розв’язання рівнянь у радикалах і своє дослідження – чітке, логічне, послідовне і дійсно геніальне узагальнив у ту ніч перед смертю. Але робота не знайшла розуміння у найкращих математиків Франції і лише через 40 років вона привернула до себе увагу, а в кінці XIX століття ідеї Галуа ввійшли в усі галузі математичної науки. Зараз він відомий як один із найвидатніших математиків світу. А вчителі колежу, в обов’язки яких входило залишати характеристики на учнів, писали про Карла Галуа: „... поведінка дуже погана”, „... неслухняний”, „... потребує покарання”, „розсіяний, язикатий”, „схоже, має намір знущатися над вчителями”, „... не володіє системою знань, розсіяний” і т. ін.

В Яноша Бойа останні 10 років його життя пройшли у повному забутті, роботи його залишилися невизнаними, стосунки з батьком стали напруженими, з’явилося почуття беззахисності. Хоча він не залишав боротьби з долею, знову і знову брався за вирішення все нових математичних проблем, але це вже була не та людина, не той геніальний розум. Жив він самотньо, наче похований, все частіше бували періоди затьмарення розуму. Математичні відкриття Яноша Бойа не зрозуміли не лише колеги, але й батько – теж відомий математик, дослідник і викладач математики, він не відчув сутність відкриття сина, навіть не уявив, що той зробив переворот у науці. А для Яноша поведінка батька, якого він дуже любив і поважав, викликала гірке непорозуміння. До того ще проблеми із сім’єю, яку не сприймало оточення: пересуди, плітки, непорозуміння. Все це заважало спокою і нормальному життю.

У Миколи Лобачевського здавалося все було гаразд: відомий професор, викладач університету, а потім, протягом 30 років, ректор Казанського університету, людина, яку всі поважали. В юнацькому віці цей п’ятнадцятирічний студент дивував усіх своєю жадобою до знань, енергією, невгамовністю. Його вважали гордістю університету. Він просто вражав професорів тією легкістю, з якою схоплював сутність найважчих предметів, які були за програмою навчання, і в той же час доводив до обурення своїми пустотливими виходками: то запустив у дворі ракету, яка з великим тріском розірвалася, а то побився об заклад з веселою компанією товаришів і переплигнув через товстого професора Никольського, то

на подив і сміх всього народу проїхав по міському парку верхом на корові, схопивши її за роги, як за руль. Спасло його лише те, що за нього заступилися професори.

Відомо, що Лобачевський створив неевклідову геометрію. Це було не тільки найвеличніше творіння людського розуму, це – символ свободи мислення, свободи духа, знищення твердих устоїв. Написав цю роботу за три роки (1823-1826) і 11 лютого 1826 року відбулося засідання Вченої ради університету, на якій Лобачевський, – 33 річний професор, – виклав свої наукові позиції. Засідання Ради закінчилося глибоким мовчанням: фізики, математики, астрономи були впевнені, що всіма шанований професор говорить просто щось недоречне, нісенітницю. До самої смерті, протягом 30 років, Лобачевський писав на різних мовах, писав і публікував свої дослідження, але вони при його житті не знайшли визнання у Росії. Усі ці роки, як вчений він залишався у повній самотності. Лише після смерті роботами Лобачевського зацікавились у Європі, і вони були визнані як видатні математичні дослідження. Лобачевський не лише створив геометрію і тригонометрію неевклідового простору, як це зробив Бойя, але й аналітичну, а потім диференціальну неевклідову геометрію. Лише багато років потому була підтверджена правильність доказів Лобачевського.

Цей історичний екскурс був зроблений нами з метою довести значення у наш час виявлення і підтримки обдарованих дітей, студентів і дорослих у їх професійному спрямуванні, науковому пошуку, професійних успіхах. У дитинстві дуже важливою може бути увага і розуміння батьків, їх піклування про духовний розвиток дитини, у школі – це вчителі і психологи. Адже на даний час психологи озброєні методами діагностики, тому можуть дати пораду учневі, довести, що він має всі можливості для свого інтелектуального зростання. Учитель, помітивши значні успіхи учня в опануванні певним предметом, інтерес до цього предмету, може, як це зробив учитель Лобачевського, приділити індивідуальну увагу такому учневі, підтримати його, дати пораду відносно літературних джерел з даного предмету. У середніх і вищих професійних училищах, інститутах і університетах педагоги, професори теж можуть звернути увагу на обдарованого студента, підтримати його, допомогти визначити свій професійний або науковий шлях. У наш час не тільки психологія, але й педагогіка включилася у проблему розвитку обдарованості: наука працює над створенням спеціальних програм навчання обдарованих. Раніше, у ті минулі роки, людей, які були захоплені ідеями, дослідженнями, вважали за диваків, на початку ХХ століття з легкої руки Цезаря Ломброзо – їм дали ярлик психічно хворих. Але в наш час людей обдарованих, талановитих будь-яка держава намагається будь-якими шляхами заманути до себе, тому що стало ясно: талановиті і обдаровані люди – це золотий скарб держави, її майбутнє, її висока економіка.

Олена Кульчицька

РОЛЬ СОЦІУМУ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

Резюме

В роботі розкривається проблема обдарованості. Показано, що це складна, комплексна якість людини, що включає інтелект, творчість і наполегливість як прояв волі. Обдарованість вимагає свого виявлення і подальшого розвитку за допомогою спеціальних навчальних програм як в умовах шкільного навчання, так і в ВНЗі. Особливо значимим для становлення обдарованості є соціум. На основі біографічного методу доведено, що визначення таланту і його розвиток залежить від соціального середовища.

Olena Kulczycka

ROLA CZYNNIKÓW SOCJALNYCH W KSZTAŁTOWANIU UZDOLNIEŃ ZAWODOWYCH

Streszczenie

W artykule przedstawiono problem uzdolnień. Pokazano, że jest to złożona, kompleksowa cecha człowieka, która zawiera intelekt, twórczość i wytrwałość jako przejaw woli. Uzdolnienia wymagają ujawnienia się i dalszego rozwoju za pomocą specjalnych programów nauczania tak w warunkach nauczania szkolnego, jak i w szkołach wyższych. Szczególnie ważne w ujawnianiu się i rozwoju uzdolnień są warunki socjalne. Na podstawie metody biograficznej dowiedziono, że określenie talentu i jego rozwój zależy od środowiska społecznego.

Elena Kul'chits'ka

THE SOCIETY ROLE IN PROFESSIONAL ENDOWMENT FORMATION

Summary

The problem of endowments is opened in work. It is shown, that this difficult complex quality of the person including intelligence, creativity and persistence as strong-willed display of the person. Endowments demands the revealing and the further development with help of special curriculums as in conditions of school training, and high school. For becoming endowments of the person the society is especially important. On the basis of a biographic method it is emphasized, that the recognition of talent and development depends on the social environment.